

Якщо прийняти тезу про наявність у сучасної людини невгамовної спраги за трансцендентним, то жага повернутися до великих оповідей та богословсько-філософських синтезів минулого є не лише цілком зрозумілою для богослов'я ХХ ст., але й такою, що не втратила своєї актуальності донині. Цей пошук може бути пояснений тим, що окремі богословські напрями, задуми та проекти попереднього століття віддавали належне окремим потребам людини та суспільства, проте вони заледве виявили здатність запропонувати єдину цілісну, концептуальну, всеохоплюючу систему універсальних ідей, що могла би претендувати на беззаперечну позачасову цінність та надісторичне значення.

Ейден Ніколс, використовуючи Арістотелеве визначення людини, наводить з цього приводу доречні міркування щодо партикулярності, тематичної розколотості й фрагментованості західного богослов'я останніх десятиліть ХХ ст.: «Теологія визволення, наративне і герменевтичне богослов'я мають свої власні окремі завдання, пов'язані з природою людини як політичної тварини, як творіння, яке виражає сенс існування через розповідання історій, і як того, хто простягнутий між минулим і майбутнім... Однак важливо те, що такі теології не пропонують себе в якості єдиного універсального богослов'я, розрахованого на охоплення всіх потреб Церкви, навіть у локальному або регіональному масштабі»¹⁵⁶³. Саме тому таке розділення богослов'я на окремі сепаровані одна від одної мікроцарини з їхніми звуженими завданнями та уривчастими інтуїціями спричиняє тугу за цілісними масштабними метанаративами та універсальними системами.

¹⁵⁶³ Nichols A. Catholic Thought Since the Enlightenment: A Survey. P. 197.

З іншого боку, історія свідчить і про періодичну появу втоми від надмірної систематизованості та структурованості того чи того богословського проєкту. Ця виснага породжує бажання повернутися до древньої літургії, до свободи й сміливості перших Отців Церкви, бажання досягти більшої екуменічної інклюзивності разом із відкритістю до містичної досвідної теології, що вислизає з-під будь-яких спроб понятійного схоплення, дозволяючи теологу не бути скутим у жорстких кордонах суто раціонального мислення.

В усі часи християнським богословам була притаманна і жага до чіткої структурованості, внутрішньої несуперечливості та раціонального впорядкування через використання унітарного методу богословствування, і бажання у максимально можливий спосіб дати свободу богословському мисленню, вийти за межі будь-яких рамочних конструкцій та визнати легітимність численних богословських моделей. Видається, що обидва способи сприйняття та інтерпретації реальності є двома конститутивними елементами, що утворюють єдину парадоксальну діалектичну напруженість, яка відтворює нередуковане багатство й поліфонію життя, єдність у різноманітті способів говорити про Бога і його участь у житті світу.

В усіх богословських рухах, досліджених у цій книзі, ми бачимо цінний досвід щирого, глибокого самозапитування про витoki й основи своєї ідентичності. Тож немає жодного сумніву в тому, що основні ідейні натхненники кожного з напрямів, з огляду на безсумнівну велич їхнього внеску в богословську Традицію, навіть після свого відходу у вічність «ще довго відстоюватимуть себе, чинитимуть опір забуттю»¹⁵⁶⁴, за висловом Сенеки. Дерзновенні інновації модерністів, відданість неотомістів Аквінатовому набутку, багатовимірна програма «нових теологів» — всі ці системи ідей та підходів мають право бути збереженими в інтелектуальній пам'яті вселенської Церкви в парадоксальній строкатості, без штучних спроб примирити або уніфікувати специфічні особливості кожного з проєктів.

Гєбрієл Дейлі справедливо зауважує, що «історичним релігіям, таким як християнство, завжди доведеться стикатися з завданням узгодити імператив культурних змін із необхідністю збереження ідентичності, народженої в історії та закріпленої в традиції»¹⁵⁶⁵.

¹⁵⁶⁴ Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія. Львів: Апріорі, 2020. С. 91.

¹⁵⁶⁵ Daly G., O. S. A. Theological and philosophical Modernism. *Catholicism Contending with Modernity: Roman Catholic Modernism and Anti-Modernism in Historical*

Неможливо заперечувати той факт, що вихідні позиції неосхоластів та прибічників патристичного *ressourcement* були непримиреними. Як було продемонстровано в книзі, базова розбіжність між двома позиціями полягає у протистоянні між (1) фіксованим, негнучким універсалізмом та (2) динамічним історизмом, чутливим до конкретних умов свого перебування. Але заперечувати об'єктивну цінність будь-якого з двох богословських напрямів — надто упереджений і однобічний підхід. Як поетика діалогів Платона та аналітичність Арістотелевих текстів не витісняють одна одну, будучи двома істотно відмінними культурами філософського мислення та висловлювання, так само й дискурсивне томістичне богословствування разом із сакраментальною образністю *nouvelle théologie* по праву посіли свої почесні місця в римо-католицькій теології без обов'язкової необхідності «скасувати» якийсь із двох напрямів.

Наразі багато хто вважає, що на Другому Ватиканському соборі аксіоматичність системного схоластичного мислення була не просто суттєво підважена, а нібито зазнала повного фіаско, натомість реалістичне мислення із визнанням цінності історії, динаміки церковної думки, досвідного аспекту віри Отців може тривалий час тріумфально спочивати на лаврах. Дійсно, ідейним натхненникам «нової теології» вдалося прийняти розмаїття богословських ліній раннього християнства і пересадити їх на ґрунт нестримної ідейної множинності ХХ ст. Важливість їхніх здобутків зі збагачення католицького богословського дискурсу є безсумнівною. Оновлене холістичне розуміння сфер природного і надприродного як єдиної Божої реальності (Анрі де Любак), детально розроблене богослов'я Святого Духа і екуменічна еклезіологія (Ів Конгар), наголос на містичному емпіризмі авторів патристичної доби та їхній чутливості до провіденційної сутності історії (Жан Даніелу), культурно-естетичний та екстатичний вимір церковної Традиції (Ганс Урс фон Бальтазар) — всі ці наново акцентовані «новими теологами» напрями християнської думки вивільнили й легітимізували дерзновенне креативне мислення. Заразом вони унормували плюральність богословських візій на противагу фіксованим та надміру звуженим критеріям прийнятної ортодоксії.

Напрочуд вдалим і філігранно сформульованим є висновок Ніколаса Решера (1928–2024) зі збірки есеїв під назвою «Схоласт

тичні медитації», де німецько-американський філософ, із шанобливістю до томістичної традиції та тверезою реалістичністю відносно можливостей людського інтелекту, огортає своє бачення їхньої взаємодії у ХХІ ст. в наступні слова: «Битва проти сил невігластва та нерозуміння нескінченна. І, що не менш важливо, інтелектуальні інновації також приносять нові виклики. За кожним “рішенням” ховаються нові труднощі, зажною відповіддю — додаткові питання. Незавершеність і недосконалість нашого філософування — це те, із чим ми повинні змиритися, оскільки в інтелектуальному, як і в моральному житті, ми не можемо досягти досконалості. Когнітивний стан людини в цій долинні сліз — це те, на що ми можемо дивитися зі стриманістю (*Gelassenheit*), але ніколи не з раціональною вдовolenістю (*Zufriedenheit*). Тож хоча й безсумнівним є те, що томізм може і буде робити постійний внесок у поточний розвиток філософії, однак це не змінює — і не може змінити — того факту, що неможливо постійно здобувати перемоги в інтелектуальній боротьбі людини за розуміння»¹⁵⁶⁶.

Стосовно подальшої долі томістичної традиції мимоволі постають нові й нові важливі питання: Чи повинні бути еластичними межі унітарної богословсько-філософської системи, особливо якщо вона рецепційована Церквою на офіційному рівні? Якщо так, то яким має бути припустимий ступінь гнучкості цієї системи? Наскільки широким має бути поле можливих компромісів для усталеного вчення, щоб воно не зрадило саме собі й не позбулося власної самототожності? Чи автентичний синтез Аквіната не є класичним прикладом метанаративу, себто ідеальною інтелектуальною мішенню для атаки з боку постмодернізму? І якщо так, то чи будь-яка гіпотетично припустима форма томізму, яка, наприклад, цілком комфортно почувала би себе в руслі постмодерністського дискурсу із його деконструкцією метанаративів, все ще лишалася б власне томізмом?

Лишається висловити сподівання, що відповіді на ці та подібні питання будуть знайдені в інших розвідках, присвячених томістичній і — ширше — схоластичній інтелектуальній традиції. Загальним перспективним вектором подальших наукових шукань міг би стати компаративний аналіз сцієнтичного¹⁵⁶⁷ та сапієнці-

¹⁵⁶⁶ Rescher N. *Scholastic Meditations*. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2005. P. 156.

¹⁵⁶⁷ Від лат. *scientia* — «знання», «наука».

ального¹⁵⁶⁸ вимірів богословської істини, які є характерними маркерами, відповідно, неотомізму та *nouvelle théologie*. Поглибленої уваги варті й богословські системи таких католицьких мислителів ХХ ст., як-от: (1) Карл Ранер (1904–1984) і його версія трансцендентального томізму, доповнена гайдегеріанськими впливами та особливим акцентом на людині як відправній точці метафізики; (2) канадський єзуїт Бернард Лонерган (1904–1984) із його розвідками в царині неотомістичної епістемології та детально розробленим вченням про трирівневий процес пізнання (досвід → розуміння → судження); (3) Емеріх Корет (1919–2006), котрий запропонував проєкт ренесансу фундаментальної онтології з урахуванням Кантової критики метафізики. Цікавим та збагачуючим стало би поглиблене вивчення реакції на запропоновані «новими теологами» ідеї не лише з боку Режинальда Гаррігу-Лагранжа як провідного томіста свого часу, а й інших отців-домініканців наступного покоління. Ними є Раймон-Леопольд Брукберже (1907–1998), Марі-Жозеф Ніколя (1906–1999) та Мішель-Марі Лабурдет (1908–1990) — основний антагоніст Анрі де Любака. Англійські переклади їхніх полемічних текстів можна знайти у збірці 2023 р., виданій Католицьким університетом Америки¹⁵⁶⁹. До того ж одним із важливих напрямів наукових шукань саме в українській теології має стати історичний аналіз системотворчого впливу томізму на освітні процеси в Києво-Могилянській академії саме з богословської перспективи, адже філософський аспект цього впливу вже потрапляв у фокус уваги вітчизняних науковців¹⁵⁷⁰.

Попри очевидний успіх представників *nouvelle théologie* на II Ватиканському соборі занадто поспішним і самовпевненим кроком було би стверджувати, що відтоді томістична традиція безапеляційно знята з богословського порядку денного та остаточно поринула в небуття. Її внутрішня злагодженість, раціональна когерентність, амбіції на виконання усевищювальної функції завжди

¹⁵⁶⁸ Від лат. *sapientia* — «мудрість».

¹⁵⁶⁹ Kirwan J., Miner M. K. (Eds.). *The Thomistic Response to the Nouvelle Théologie: Concerning the Truth of Dogma and the Nature of Theology*. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2023. x + 395 p.

¹⁵⁷⁰ Симчич М. *Philosophia rationalis* у Києво-Могилянській академії: Монографія. Вінниця: О. Власюк, 2009. 239 с. Котусенко В. Томізм і його рецепція у філософії професорів Києво-Могилянської академії. *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст*. К.: КМ Академія, 2002. С. 117–150.

будуть затребувані з огляду на неусувну схильність людини до раціоналізації та схематизації будь-якого мислительного чи навіть містичного досвіду. Ба більше, на однозначно позитивну оцінку заслуговує надісторичний характер томістичної традиції в тому сенсі, що саме ця особливість значно зменшує шанси на зіслизання прибічників цієї традиції в етноцентризм та етнофілетизм, у некритичну абсолютизацію минулого, а також унеможливорює просочення ззовні ідеологемами та політичними теоріями різного рівня деструктивності, що, на жаль, надто часто трапляється в житті Православної Церкви¹⁵⁷¹.

Богословська робота «нових теологів» має бути визнана творчою формою апологетики, яка є цілком природним, зрозумілим і пастирськи виправданим завданням, котре було майстерно виконане. Але ця апологетична редукція вже на початках зменшила шанси на плідний науковий діалог із мислителями-схоластами на спільному взаємовизнаному теоретичному фундаменті для об'єктивного аналізу обох позицій та віднайдення істини. Шкода, що представників неотомізму та «нової теології» спіткала прикра дискомунікація, тоді як очікуваний багатьма виважений, аргументований, конструктивний академічний діалог між ними так і не відбувся. Слід визнати, що більша частина провини за це упущення має бути покладена саме на *nouvelle théologie*. Деякі формулювання представників руху свідчать про бажання не стільки обґрунтовано спростувати, скільки затаврувати і маргіналізувати неосхоластику. Хай там як, але до сьогодні зафіксоване в текстах кожної зі сторін розуміння богословських істин є прикладом унікальної глибини християнської думки, а тому воно заслуговує на подальше наукове вивчення та компаративні дослідження.

Плідним полем для подальших наукових шукань могла би стати історія взаємодії між висвітленими в монографії напрямками та зрушеннями в православному богослов'ї першої половини ХХ ст. Пол Вальєр нагадує¹⁵⁷², що процес зближення між католицькою те-

¹⁵⁷¹ Про те, як талановитий православний теолог може здеградувати до рівня затятого апологета вузьких і токсичних політичних теорій, дивіться статтю автора цієї монографії про богослов'я протоієрея Іоанна Романідіса: Шиманович А. Етнокультурні ідеологеми протоієрея Іоанна Романідіса та їх згубність для православ'я ХХІ століття. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2 (11). С. 26–32.

¹⁵⁷² Valliere P. The Influence of Russian Religious Thought on Western Theology in the Twentieth Century. *The Oxford Handbook of Russian Religious Thought*. Oxford

ологією та православною думкою істотно пожвавився на тлі Першої світової війни та революції 1917 р. Знаковими для цього процесу подіями стало (1) започаткування 1917 р. в Римі Папського східного інституту, де 1935 р. побачив світ журнал *Orientalia christiana periodica*¹⁵⁷³, та (2) відкриття 1929 р. Папської колегії Руссікум¹⁵⁷⁴. Вальєр додає, що вагомим показником неабиякої зацікавленості католицьких теологів православними здобутками є одна з ранніх екуменічних розвідок І. Конгара «Роз'єднані християни», де цілий розділ автор присвятив аналізу еклезіології Олексія Хомякова¹⁵⁷⁵. Щоправда, Конгар не мав наміру некритично приймати занадто «спіритуалізовану» еклезіологію Хомякова, яка не виправдано нехтувала питаннями щодо соціальної та місіонерської активності Церкви у світі. Тож було би цікаво побачити бодай розлогу наукову статтю від молодих дослідників про кореляцію між ученням про Церкву О. Хомякова та проєктом екуменічної еклезіології І. Конгара.

Важливою точкою перетину між французькою неосхоластичною та православною релігійною філософією стали т. зв. Бердяєвські колоквиуми. Це була серія неформальних екуменічних дискусійних зібрань, яку було започатковано 1926 р. Участь у цих щомісячних зустрічах між французькими інтелектуалами (як католиками, так і протестантами) та представниками спільноти російських емігрантів уможлиблювалася винятково за наявності персонального запрошення від М. Бердяєва (1874–1948). Разом із Ж. Марієном та Е. Жильсоном постійним учасником цих зустрічей був Габріель Марсель (1889–1973) — християнський філософ-екзистенціаліст, чие виразно персоналістичне філософування мало багато спільного з персоналізмом, що його російські емігранти успадкували від філософів-слов'янофілів. Здебільшого цей нетривалий, але цікавий досвід міжконфесійної комунікації висвітлюється лише стисло і побіжно. Будь-яке розгорнуте дослідження впливу Бердяєвських колоквиумів на динаміку православно-католицьких відносин стало би суттєвим внеском у вивчення історії оформлення екуменічного руху.

Загалом схоластичні впливи були більш ніж відчутні і в російському, і в грецькому православному богослов'ї першої по-

---

& New York: Oxford University Press, 2020. P. 667.

¹⁵⁷³ З лат. — «Східнохристиянська періодика».

¹⁵⁷⁴ Лат. — *Pontificium Collegium Russicum*.

¹⁵⁷⁵ Congar Y. *Divided Christendom: A Catholic Study of the Problem of Reunion*. London: Bles, 1939. P. 198–220.

ловини ХХ ст. Здебільшого вони простежувалися у використуванні православними дослідниками методології, структурі текстів та стилі викладу напрацьованого матеріалу. Але в результаті вся сукупність цих західних запозичень стала тим, що найталановитіші православні теологи намагалися не зберегти, а навпаки — викрити і деконструювати як богословську девіацію і латинську *псевдоморфозу* автентичного православного мислення¹⁵⁷⁶. Йдеться про парадоксальну ситуацію, коли збережене неспотвореним православне розуміння духовності та богопізнання виражалось невластивими православ'ю схемами, системами та мовними конструкціями.

Типовим унаочненням схоластичного відбитку на православних трактатах можуть слугувати такі книги: «Догматика Православної Східної Церкви» (1907) Христоса Андруцоса (1869–1935), «Посібник з етики згідно з Христом» (1927) Василюса Антоніадіса (1851–1932) та «Догматика» Панайотіса Трембеласа (1886–1977), яку було опубліковано в трьох томах з 1959 по 1961 роки. Власне, саме ці та подібні православні праці зазнали нищівної критики з боку трьох найпотужніших інтелектуальних локомотивів т. зв. грецького «покоління 1960-х» — прот. Іоанна Романідіса, Іоанна Зізіуласа та Христоса Яннараса. Наприклад, останній з трьох перелічених теологів так визначає догматичний триптих Трембеласа: «Цікава конструкція: неправославний трактат, складений з православного матеріалу»¹⁵⁷⁷. За оцінкою Яннараса, «Трембелас вилучив святоотцівські тексти з їхнього контексту для підтримки етичного та пієтистського індивідуалізму»¹⁵⁷⁸. Внаслідок такого підходу «ця “неосхоластика” продовжувала домінувати в грецькому богослов'ї, маскуючи спотворення церковного Євангелія патристичними посиланнями»¹⁵⁷⁹. Зрештою, С. Бортник пропонує такий висновок стосовно двох доглибно відмінних моделей богословствування в Греції середини ХХ ст.: «Розрив у грецькому богослов'ї був суттєвішим, ніж у російському православному богослов'ї першої половини ХХ століття. Однак не всі богослови цього часу дотримувалися нової парадигми. Можна побачити дві партії,

¹⁵⁷⁶ Флоровский Г., прот. Пути русского богословия. Минск: Белорусская Православная Церковь, ООО «Харвест», 2006. С. 51.

¹⁵⁷⁷ Yannaras C. Orthodoxy and the West: Hellenic Self-Identity in the Modern Age. Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 2006. P. 210.

¹⁵⁷⁸ Ibid. P. 208.

¹⁵⁷⁹ Ibid. P. 208–209.

яких пізніше назвуть “схоластами” та “екзистенціалістами”»¹⁵⁸⁰. Насправді ми знаємо не так багато прикладів творчої взаємодії між католицькою неосхоластиком та найкращими проявами православної інтелектуальної культури ХХ ст. Значно інтенсивнішою була комунікація між православними мислителями та мережею *nouvelle théologie*.

Запропонована протоієреєм Георгієм Флоровським (1893–1979) програма «неопатристичного синтезу» — це не що інше, як православний вимір проєкту *ressourcement*. Будучи у повній суголоності з ідеями руху *nouvelle théologie*, «неопатристичний синтез» так само був націлений на (1) подолання схоластичних впливів (але на православну догматику) та (2) залучення патристики в оновлений богословський дискурс в якості системотворчого елемента. У своєму дослідженні, присвяченому ролі о. Флоровського в російському релігійному ренесансі, о. Пол Гаврилюк нагадує, що «Флоровський почав викладати у Свято-Сергіївському інституті 1926 р., приблизно за десять років до того, як у Франції з’явилися перші паростки руху *ressourcement*, присвяченого відновленню східних патристичних джерел»¹⁵⁸¹. Важливо, що саме в цей період своєї наукової роботи Флоровський починає активно досліджувати грецьких Отців перших століть. Відповідно, є підстави вважати, що перші ескізи святоотцівського ренесансу, запропоновані Флоровським, стали однією зі спонук до появи католицької хвилі *ressourcement*.

П. Гаврилюк також увиразнює неабияку роль С. Булгакова (1871–1944) в патристичному відродженні, звертаючи увагу на подібність між тематикою його розвідок та відповідних досліджень у «нових теологів»: «Вивчення Булгаковим богословської траєкторії, пов’язаної з Оригіном, Григорієм Ниським і Максимом Сповідником, передвістило подібний розвиток подій у *la nouvelle théologie*. Зрештою, Булгаков міг би майже настільки ж серйозно претендувати на “повернення до Отців”, як і Флоровський»¹⁵⁸², — висновок Гаврилюк. П. Вальєр також звертає увагу на те, що Анрі де Любак у праці *Surnaturel* (1946) «високо оцінює синергічний

¹⁵⁸⁰ Бортник С. М. Общение и личность. Богословие митрополита Иоанна Зизиуласа в систематическом рассмотрении. К.: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2017. С. 80.

¹⁵⁸¹ Gavriluk P. Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance. Oxford & New York: Oxford University Press, 2014. P. 212.

¹⁵⁸² Ibid. P. 158.

погляд Булгакова на Божественну благодать і людську свободу як традиційне вчення древньої та середньовічної Церкви»¹⁵⁸³. Пізніше це спільне для Сходу і Заходу вчення, акцентоване Булгаковим, було притлумлене концептом «чистої природи» — «фактично безбожним поглядом на природу»¹⁵⁸⁴, яким уперше почали послуговуватися пізньосередньовічні інтерпретатори Аквіната.

Для о. Ендрю Лаута *ressourcement* — це «спільний проєкт»¹⁵⁸⁵ Православної та Римо-Католицької Церков. Лаут чесно визнає, що «лева частка цієї роботи була виконана католиками», тоді як православні в результаті «змогли отримати значно глибше і точніше знання про свою власну традицію»¹⁵⁸⁶. Про православний внесок у цей колективний здобуток, на думку о. Лаута, теж можна говорити, «щонайменше в плані натхнення»¹⁵⁸⁷. Стосовно методології С. Булгакова в його підході до святоотцівських текстів прот. Ендрю Лаут зауважує наступне: «Богословський метод Булгакова... дорівнює патристичному *ressourcement*, але не просто археологічному викопуванню святоотцівських текстів, а він дозволяє їм кинути виклик нашому богословському підходу, даючи нам можливість почути Євангеліє, не засмічене філософською мовою, якою богословська думка стала виражатися»¹⁵⁸⁸.

Як відомо, праця Булгакова «Купина неопалима» (1927) містить авторський аналіз католицької традиції вшанування Богородиці. Критична аргументація Булгакова спирається на аналіз доктрини про «чисту природу», яка отримує прагнення до богопізнання лише після дотику надприродної благодаті. У підрозділі 4.3. цієї книги було детально унаочнено, наскільки важливе місце в *Surnaturel* де Любака займало дослідження взаємовідносин між природою та благодаттю разом із деконструкцією концепту *natura pura*. Тож з'ясування можливого зв'язку між працею Булгакова та найвпливовішою розвідкою де Любака може стати цікавою темою навіть для дисертаційного дослідження.

¹⁵⁸³ Valliere P. The Influence of Russian Religious Thought on Western Theology in the Twentieth Century. *The Oxford Handbook of Russian Religious Thought*. Oxford & New York: Oxford University Press, 2020. P. 669.

¹⁵⁸⁴ Ibid.

¹⁵⁸⁵ Louth A. French *Ressourcement* Theology and Orthodoxy: A Living Mutual Relationship? *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 506.

¹⁵⁸⁶ Ibid.

¹⁵⁸⁷ Ibid. P. 507.

¹⁵⁸⁸ Ibid. P. 499.

Несправедливо було б оминути увагою постать В. М. Лоського (1903–1958) та його взаємодію з католицькою думкою. З одного боку, як і більшості його колег, Лоському був притаманний певний ступінь традиційного православного антисхоластизму з різними апофатичними акцентами. Відштовхуючись від ідей блаж. Діадоха Фотікійського, Лоський нагадує, що «богословська думка має бути налаштована на прославлення і виражати споглядання»¹⁵⁸⁹; вона не повинна «замінити таємницю, прожиту в тиші, розумовими схемами, з якими, звичайно, легко впоратися, і використання яких може сп'янити, але які, в кінцевому рахунку, є порожніми»¹⁵⁹⁰. З іншого боку, відомо, що Лоський таки мав тривалу історію взаємодії з істориками-неотомістами, до котрих ставився з чималою пошаною.

Ровен Вільямс акцентує, що точка перетину між богослов'ям Лоського і неотомізмом знаходиться в Сорбонні, де був більш ніж відчутний вплив Е. Жильсона. Є підстави вважати, що найважливіша праця Лоського «Нарис містичного богослов'я Східної Церкви» (1944) є прикладом систематизованого православного трактату саме через той вплив, якого Лоський зазнав з боку концептуальних неотомістичних проєктів Е. Жильсона (як історика філософії) та Ж. Марітена (як метафізика). Вільямс ділиться таким припущенням: «Цілком імовірно, що Лоський якоюсь мірою прагнув представити православ'я не менш послідовним і життєздатним світобаченням»¹⁵⁹¹. Але слід враховувати, що жодна видатна постать з історії православної думки, як-от прп. Максим Сповідник, прп. Іоанн Дамаскин або свт. Григорій Палама, не піднесена Лоським до настільки високого статусу, щоб вона була співмірна з панівною та основоположною роллю Аквіната в схоластичній традиції.

До того ж Вільямс звертає увагу не тільки на запозичену Лоським у неотомістів схильність до систематизації, а й на його увагу до патристичних розвідок представників *nouvelle théologie*. На думку Вільямса, Бальтазарова монографія «Космічна літургія» про синтез прп. Максима мала суттєвий вплив на розуміння Лоським поняття *ὕπoστασις* (іпостась) у пізніх грецьких От-

¹⁵⁸⁹ Lossky V. *Orthodox Theology: An Introduction*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 1978. P. 15.

¹⁵⁹⁰ Ibid.

¹⁵⁹¹ Уильямс Р. Богословие В. Н. Лосского: изложение и критика. К.: Дух і літера, 2009. С. 32–33.

ців, а також на виникнення ключової для «Нарису» напруги між категоріями «природи» і «особи»¹⁵⁹². Також відомо, що Лоський підтримував особисті дружні стосунки з Ж. Данієлу та А. де Любаком. Але вони були підірвані 1948 р. після архієрейського собору РПЦ, присвяченого 500-річчю автокефалії Руської Церкви. Собор прийняв низку жорстких антикатолицьких рішень, від яких Лоський не знайшов у собі сил публічно відмежуватися, навіть попри прохання від своїх католицьких друзів і колег¹⁵⁹³. Всі ці контроверсійні події — плідний ґрунт для подальших історико-богословських розвідок.

Пряма співвіднесеність між «новою теологією» та православним патристичним ренесансом — не гіпотеза, а достеменно встановлений факт. У своїй статті П. Вальєр дійшов такого висновку: «До середини століття зв'язки між католицьким та православним *ressourcement* були настільки численними, що можна говорити не про впливи, а про співпрацю та синтез»¹⁵⁹⁴. Як бачимо, ідейних перетинів та безпосередньої взаємодії між православними та католицькими патрологами ХХ ст. можна знайти безліч. Відрефлексувати ж усю наведену інформацію в академічний спосіб і не лише з історичної, а саме з богословської перспективи — амбітне та багатообіцяюче завдання для пасіонарних молодих умів. Тож немає сумнівів у тому, що можливі майбутні дослідження, які міститимуть аналіз усіх згаданих ліній богословствування, ідейних впливів та методологічних запозичень, значно збагатять українське богослов'я. Водночас вони суттєво зміцнять теоретичну богословську рамку для плідної, пастирськи орієнтованої екуменічної взаємодії між Православною та Римо-Католицькою Церквами.

Додамо лише, що західні дослідники вже роблять значний поступ у процесі осмислення зв'язків між католицьким *ressourcement* і православним патристичним відродженням ХХ ст. Так, десять років тому Дж. Мартін здійснила витончений аналіз історії взаємодії Г. У. фон Бальтазара з непростим феноменом російської релігійної філософії модерної доби¹⁵⁹⁵. Уважний читач міг побачити,

¹⁵⁹² Уильямс Р. Богословие В. Н. Лосского: изложение и критика. С. 33, 35.

¹⁵⁹³ Там само. С. 38.

¹⁵⁹⁴ Valliere P. The Influence of Russian Religious Thought on Western Theology in the Twentieth Century. *The Oxford Handbook of Russian Religious Thought*. Oxford & New York: Oxford University Press, 2020. P. 670.

¹⁵⁹⁵ Martin J. N. Hans Urs von Balthasar and the Critical Appropriation of Russian Religious Thought. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2015. xi + 310 p.

що розвідка Дж. Мартін неодноразово цитувалася в цій монографії. Ба більше, вона й надалі повинна лишатися однією з засадничих точок відліку для майбутніх компаративних досліджень православного та католицького богослов'я попереднього століття.

Ближче до завершення важливо бодай побіжно згадати цікаву тенденцію в сучасному православному богослов'ї, яка вже неодноразово була окреслена Г. Христокіним¹⁵⁹⁶ і детально відрефлексована в кандидатському дослідженні В. Грицишина¹⁵⁹⁷. Ця тенденція полягає в тому, що сучасні теологи щодалі активніше ставлять питання про необхідність осмислити стрімку зміну усталених мислительних патернів у православному богослов'ї першої чверті ХХІ ст. Красномовним прикладом цієї зміни узвичаєних моделей богословствування можна вважати вже здійснений перехід від розпочатої о. Флоровським епохи неопатристики до нового парадигмального зсуву вбік *постнеопатристики*, яка постає як різновид православного богослов'я доби постмодерну.

Згідно з характеристиками, наведеними в дисертації В. Грицишина, сучасна православна постнеопатристика «споріднена із радикальною ортодоксією, заперечує розмежування між приватним і суспільним, виступає за повноцінне повернення релігії у публічний простір. Індивідуалізація релігії для мислителів постнеопатристики є головною хибою модерну»¹⁵⁹⁸. Приймаючи в якості неунікненної даності постмодерний контекст в житті Церкви та суспільства споживання, прибічники постнеопатристичної теології категорично відкидають усі філософські та ідеологічні засади постмодернізму, віддаючи перевагу феноменології та герменевтиці як більш релевантним методологічним принципам для власних богословських побудов. Особливою увагою і шаную в постнеопатристичних колах оточена постать французького феноменолога і католицького теолога Жана-Люка Марійона¹⁵⁹⁹. Видається, що осмислення саме цієї новопосталої реальності в царині

¹⁵⁹⁶ Христокін Г. Парадигмальна еволюція сучасної православної теології як неопатристики та постнеопатристики: методологічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2020. Вип. 2 (88). С. 59–70.

¹⁵⁹⁷ Грицишин В. Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз / Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. н.: 09.00.11. Рівне, 2017. 180 с.

¹⁵⁹⁸ Там само. С. 50.

¹⁵⁹⁹ Там само. С. 57.

православного богослов'я, котра є новим прагненням поринути в глибини християнської Традиції з новим методологічним інструментарієм, наразі є одним із найнагальніших викликів та одним із найперспективніших напрямів для тих богословських досліджень, які найближчим часом здійснюватимуться в Україні.

Насамкінець автор книги висловлює обережне сподівання, що ознайомлення з нею спонукатиме читачів до інтенсифікації власного філософування у вірі, споглядання в молитві, богословствування в руслі Традиції з чутливістю до проблем сьогодення. Щонайменше ця праця повинна зростити смак до вдумливого медитативного читання якісних і глибоких богословських текстів на самоті, котре є самоцінною духовно-інтелектуальною практикою. У монографії було використано переважну більшість усіх найважливіших західних джерел, що торкаються заявленої теми. Водночас цілком очевидно, що ця праця не є вичерпним звітом про весь пантеон католицьких мислителів та повноту розгалужених богословських напрямів католицької думки ХХ ст. Вона радше увиразнює нові й нові питання, до сьогодні малодосліджені або й взагалі незвідані в українському богослов'ї.

З публікацією цієї монографії потреба в подальшому дослідженні розглянутих богословських рухів явно не зникає. Тож автор висловлює ще одну надію на те, що запропонована читачам книга стане ефективним академічним ресурсом та корисним внеском у збагачення україномовного богослов'я, заразом спонукаючи представників молодшої генерації українських теологів до здійснення власних досліджень в окресленому напрямі, спрямованих на ще більш ґрунтовне і усебічне розкриття цієї теми або дотичних до неї богословських питань.